

İNGİLİS DİLİNDƏKİ BƏDİİ MƏTNLƏRDƏ ANTİTEZANIN ROLU

Röya Əliyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: aliyeva.roya@adu.edu.az

Xülasə. Məqalədə ingilis dilindəki bədii mətnlərdə antitezanın rolu təhlil edilir. Antiteza nitq fiquru kimi göstərilir və mənşəyi haqqında məlumat verilir. Antiteza haqqında məlumatlara ritorika və üslubiyyətə aid bir çox mənbələrdə rast gəlmək olar. Məqalədə müxtəlif dilçilərin antiteza ilə bağlı fikirləri geniş təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: Antiteza, fikir, təzad, nitq fiquru, ritorika.

THE ROLE OF ANTITHESIS IN ENGLISH LITERATURE TEXTS

Roya Aliyeva

Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan

Abstract. The article analyzes the role of antithesis in literary texts in English. Antithesis is shown as a figure of speech and its origin is given. Information about antithesis can be found in many sources related to rhetoric and stylistics. In the article, the opinions of different linguists regarding antithesis are extensively analyzed.

Keywords: Antithesis, idea, contrast, figure of speech, rhetoric.

РОЛЬ АНТИТЕЗЫ В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ

Роя Алиева

Азербайджанский Университет Языков, Баку, Азербайджан

Резюме. В статье анализируется роль антитезы в художественных текстах на английском языке. Антитеза показана как фигура речи и указано ее происхождение. Сведения об антитезе можно найти во многих источниках, связанных с риторикой и стилистикой. В статье подробно анализируются мнения разных лингвистов относительно антитезы.

Ключевые слова: Антитеза, идея, контраст, фигура речи, риторика.

1. Giriş

Antiteza nitq fiquru kimi antik dövrlərdən məlumdur. Termin yunan mənşəlidir: *antithesis* “ziddiyyət, təzad” mənasını verir. Ritorika və üslubiyyətə aid çox mənbələrdə antitezaya aid məlumatlara rast gəlmək olar. Klassik alimlər onu (antitezi) çox əhəmiyyətli natiqlik üsulu kimi qiymətləndirir və hesab edirdilər ki, onun vasitəsilə dinləyənlərə (oxuyanlara) güclü təsir etmək olar. Fransız dilçisi A. Albala antitezanı mücərrəd və ya “intellektual” üsullardan hesab edirdi [1, s.191]. S. Balli bu fikri daha da inkişaf etdirərək yazırdı: “*Antiteza sözün ən geniş mənasında insan zəkasına xas olan anlayışları müqayisə etmək tendensiyasının davamı və inkişafıdır. Antiteza üslub növlərinin təbii nitq tendensiyalarının ‘estetikləşdirilməsinin’ bariz nümunəsidir*” [11, s.194]. Hazırda belə fikir var ki, antiteza intellektual qavrama planına istiqamətlənmiş xüsusi səciyyəyəndirmə üsuluna aiddir [12, s.16].

Antitezanın struktur-semantik təsnifatına nəzər salarkən müşahidə edirik ki, bu qruplaşma aşağıda göstərilən prinsiplər əsasında aparılır:

- 1) Yerləşmə prinsipi;

2) Qurulma prinsipi.

Semantik təsnifat isə aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

1) İstifadə etmə prinsipi;

2) Əks mövqeli üzvlərin əlaqələri prinsipi.

Yerləşmə prinsipinə əsasən, antitezanın aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

1. Təmaslı;

2. Təmassız.

Təmaslı antiteza mənaların yaxın qonşuluğundan, onların bir-birinin yanında yerləşməsindən yaranır. Təmaslı antitezanın üslubi təsiri bilavasitə antonim sözlərin semantik xüsusiyyətlərinə əsaslanır. Distant antitezalar isə bir abzas və ya bütöv mətn çərçivəsində reallaşır və fikrin məntiqi inkişafını əks etdirir.

Antiteza quruluş prinsipinə görə də təsnif oluna bilər:

1. Sadə;

2. Mürəkkəb.

Sadə antiteza özü iki növə ayrılır – açıq və qapalı. Sadə-açıq antiteza iki antonomik cütlüyün bir birinə qarşı qoyulmasına əsaslanır. Sadə-qapalı antitezada bir-birinə qarşı qoyulan söz mənaları nitq vasitəsi ilə tamamlanır və açıqlanır. Əgər bir birinə qarşı qoyulan sözlər eyni obraza aid olan və vəhdət təşkil edən bir sıra əks mənəli sözlədirsə, onda sadə antiteza mürəkkəb antitezaya çevrilir. Antitezanın bu növü linqvistik ədəbiyyatda “yayılmış antiteza” (genişləndirilmiş) kimi adlandırılır.

2. Antitezis haqqında müxtəlif fikirlər

Dilin üslub sisteminin işarəsi kimi antiteza ifadə planına malikdir. Antitezanın semantikasının tədqiqi göstərir ki, o “antonimlərdən daha geniş söz ehtiyatından istifadə edir” [13, s.44]. Antiteza əksər hallarda antonimiyanı əhatə edir, lakin hər antiteza dil antonimlərinə əsaslanmır. Əksər tədqiqatçılar antitezanın bu və ya digər müəllif tərəfindən bədii təsvir məqsədi ilə fərdi qaydada yarandığını qeyd edirlər. Məsələn, Y.İ. Helblu antitezanın, adətən, subyektiv xarakteri olduğunu yazır [14, s.158].

Burada göründüyü kimi, antonimlərin əhatəsi sayəsində sinonimlərin dəqiqləşdirilməsi baş verir. Bu sözlərin uyğun gələ biləcəyi ümumi sahə azalır və sinonimləri bir-birindən fərqləndirən nüanslar (incəliklər) ortaya çıxır.

Antiteza bədii fiqurunun əmələ gəlməsində dilin iki səviyyəsinin elementləri: leksik və sintaktik vahidlər iştirak edir. Leksikologiyada olanlar, əsasən, antonimlərin (mütləq və ya mətni antonimlərin) sayəsində, sintaksisdə isə həm antonimlərin iştirakı ilə əmələ gələn mətnlərin, həm də öz-özlüyündə kəskin fərqlənən, ümumi məzmununda təzadlıq ifadə olunan ayrı-ayrı cümlələr vasitəsilə ortaya çıxır.

“Antiteza cümlənin, mürəkkəb sintaktik bütövün, abzasın və iki abzasın tərkibində ola bilər” [19, s.82].

Antonimlərdən yaranan antitezalar bədii vasitə kimi hadisələr arasında əksmənalığı, qarşılaşdırmanı qüvvətləndirir, ifadələri daha aydın təsirli edir, nitqi ifadəli edir. Antonimlər sayəsində yaranan antiteza müxtəlif ziddiyətli anlayışları bir-birindən fərqləndirməklə bərabər, üslubi təsir yaratmaq üçün də istifadə edilir. Nümunəyə baxaq:

He went outside for a breath of fresh air, returning inside just in time to catch Pelagia's little goat eating his writings with a look of satisfaction on its face [2, s.11].

Bu nümunədə *outside* və *inside* antonim cütlüyüdür.

Digər nümunə:

I like big parties. They are so intimate. At small parties there is not any privacy [10, s.85].

Bu misalda *big* və *small* antonimdir. Belə ki, *big* və *small* antonim cütündən yaranan antiteza bədii ifadə vasitəsi kimi hadisələr arasındakı qarşılaşmanı qüvvətləndirir.

Başqa bir misala nəzərə salaq:

And all that's best of dark and bright,

Meet in her aspect and her eyes [9].

Ən gözəl nə varsa zülmət və nurda,

Görüşür bu qızın baxışlarında.

Deməli, antonimlər bədii dildə antiteza yaradan qüvvətli bir vasitədir.

Onu da qey etməliyik ki, antonim olmayan sözlər belə kontrast lövhələrlə antonimik əlaqəyə girərək, antiteza bədii fiqurunu yarada bilir. Antonim olmayan sözlər, ifadələr və ya cümlələr məntiqi cəhətdən antonimlik kəsb edərək üslubi səciyyə daşıyır.

Bunu X.R. Kurbatovun fikirləri də təsdiq edir: "*Antitezada fikirlərin, hisslərin, poetik obrazların qarşılaşdırılmasında antonimlərdən, qrammatik vasitələrdən təsdiq və inkarından, ziddiyyət təşkil edən bu və ya digər tərz üsulundan istifadə olunur*" [17, s.134].

Eyni fikrə Ə. Həsənovun əsərində də rast gəlirik. Müəllif yazır: "*Antitezalar sadəcə söz və ya ifadə antonimliliyi deyil, xalis fikir təzadıdır. Antitezalıq bədii ədəbiyyatda təzadlarla dolu həyatın özündən irəli gəlir*" [6, s.248].

Ə. Həsənovun bu fikri ilə razıyıq. Biz də o fikirdəyik ki, antitezalar müəlliflərindən asılı olmayaraq, məhz fikir təzadıdır və o, təzadlarla dolu olan həyatdan yaranır.

A.M. Bəylərova öz elmi işində qeyd edir ki, ritorikaya həsr olunmuş əsərlərdə antitezanın bu cəhəti nəzərə alınmış və bu üslubi fiqur məntiqi fiqurlar sırasına daxil edilmişdir. Lakin o, vurğulayır ki, antiteza cümlə, yaxud mətn səviyyəsində təzahür etdiyi üçün bu fiquru sintaktik-məntiqi fiqur adlandırmaq daha dəqiq olar [3, s.28]. Biz də A. Bəylərovanın fikri ilə tam razıyıq. Hətta onun sözlərinə əlavə olaraq qeyd edə bilərik ki, bu üslubi vasitənin mətnlə əlaqəli olduğunu nəzərə alsaq, onu diskursiv-praqmatik mənə da ehtiva etdiyini iddia etmək olar. Nümunəyə baxaq:

*The cold in clime are cold in blood,
Their lave can scarce deserve the name.
But mine was like a lava flood,
That boils in Etna's breast of blame* [5, s.223].

Bu misalda göründüyü kimi antonim cütlüyü yoxdur. Lakin *but* bağlayıcısı vasitəsi ilə fikir və hadisələrin ifadə etdiyi ümumi məzmun bir-birinə qarşı qoyulmaqla antiteza bədii fiqurunu əmələ gətirir. Ə. Həsənovun fikri ilə desək, bu misalda antiteza xalis fikir təzadıdır. Antitezanın əsasında təzad durur. Təzad isə özünün müxtəlif anlayışlarını ayrı-ayrı əlamətləri əsasında göstərir.

3. Mövzu ilə bağlı müzakirələr

M.N. Kojina antitezanı “*əksmənalı sözlərin üslubi məqsədlərlə birləşdirilməsi*” kimi qiymətləndirmişdir [16, s.152]. M.N. Kojinanın antitezaya verdiyi şərhdən belə başa düşürük ki, əksmənalı sözlər olmasa, antiteza deyilən bir üslubi vasitənin olması mümkün deyil. Bu təriflə bir o qədər də razılaşmırıq. Çünki antiteza tək antonim sözlərinin bir-birinə qarşı işlədilməsi deyil. Fikrimizcə, bu yanaşma natamamdır.

D.E. Rozentalın bu üslubi fiqura verdiyi tərif daha dəqiq hesab etmək olar: “*Antiteza nitqin ifadəliliyinin qüvvətləndirilməsi üçün ziddiyyətli məfhumların qarşı-qarşıya qoyulmasından ibarət tərkiblərdir*” [18, s.300].

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, D.E. Rozentalın yanaşması antitezanın spesifikasını daha aydın ifadə edir. Bu tərif vasitəsi ilə antiteza üslubi vasitəsi haqqında lazımı mənzərə göz qarşısında canlanır və antitezanın təfsilatlı olaraq nə ifadə etdiyi məlum olur.

Fikrimizcə, növbəti dilçinin də antitezaya verdiyi tərif bu üslubi fiqurun mahiyyətini düzgün müəyyənləşdirmişdir. F.M. Qolovenço, antitezanı antonim sözlərdən, kontrast təsvir, obraz və situasiyalardan yaranan fiqur kimi müəyyənləşdirmiş və bu üslubi priyomun hadisələri mahiyyətinə, dərəcəsinə, vəziyyətinə, keyfiyyətinə görə müqayisə etdiyini, qarşılaşdırdığını qeyd etmişdir [16, s.193].

Aydın göründüyü kimi, verilən tərif oxuduqda antiteza üslubi fiquru haqqında sabit fikrə gəlmək olur və üslubi vasitənin ifadə etdiyi mənzərə göz qarşısında bariz canlanır.

T.Ə. Əfəndiyeva antitezadan bəhs edərkən yazır: “*Bu üslubi fiqur leksik-semantik vahidlərin (antonimlərin) və əksmənalı sintaktik tərkiblərin sayəsində ortaya çıxan qüvvətli ifadə vasitəsidir. Antitezanın əsasında təzad durur. Təzad sözünün mənası bir anlayış, hadisə və sairənin başqa birisinin ziddinə, əksinə olması deməkdir. Təzad müəyyən anlayışların ayrı-ayrı əlamətləri arasında özünü göstərir. Antonimlər vasitəsi ilə yaranan antiteza müxtəlif ziddiyyətli anlayışları bir-birindən fərqləndirməklə bərabər üslubi effekt yaratmaq üçün də istifadə edilir*” [4, s.106].

T.Ə. Əfəndiyevanın antiteza haqqında verdiyi şərhə tam razılaşırıq. Verilən izahdan üslubi fiqurun bütün mahiyyəti aydın şəkildə öz əksini tapmışdır.

İ.R. Galperin yazırdı ki, hər hansı bir əşya və yaxud hadisəni müyyən nöqtəyi-nəzərdən səciyyələndirmək üçün onlar arasında oxşarlıq, yaxud assosiativ əlaqələri tapmaq o qədər də zəruri deyil, lakin onlar arasında qarşıdurma və ziddiyyətləri tapmaq ən əsas məsələdir (birini digərinə qarşı qoymaq). Məsələn:

“A saint board and the devil at home” [5, s.222].

Sərhəd xətti ilk növbədə məntiqi ziddiyyət və ya üslubi qarşıdurma arasında çəkilməlidir. İstənilən qarşıdurma (ziddiyyət) iki obyektin əks xüsusiyyətlərinə əsaslanacaq. Bu cür qarşıqoyma, əks xüsusiyyətlər bizim antonim adlandırdığımız sözlər cütlərində təmsil edilir, o şərtlə ki, iki obyektin bütün xüsusiyyətləri bir-birinə qarşı qoyulsun: *“saint-devil”*.

Antiteza adı verilən üslubi qarşıqoyma fərqli üslubi təbiətə malikdir. O, kontekstdən irəli gələn nisbi ziddiyyətə əsaslanır [5, s.223; 8]. Məsələn:

*“Youth is lovely, age is lonely,
Youth is fiery, age is frosty”* [7].

Burada əks cütlüklər “youth” və “age”-dir. “Lovely” və “lonely” isə obyektiv olaraq əks anlayışlar kimi qiymətləndirilə bilməzlər. Lakin “youth” və “age”, ikinci sətirdəki antonim cütü olan “fiery” və “frosty”-nin doğurduğu zəmin nəticəsində “lovely” və “lonely” kontekstdən irəli gələn ziddiyyətə əsaslanaraq təzad ifadə edəcəkdir.

Nəticə. Bədii ədəbiyyatda antiteza bədii konfliktin təsvirində böyük rol oynayır. Klassik ədəbiyyat insanın hiss və şüur, hiss və mənəvi borc arasında apardığı mübarizəni əks etdirirdi. Romantizm şüurlu və şüursuz, həyat gerçəkliyi və romantik xəyallar arasında konflikt ilə səciyyələnir. Tənqidi realizm şəxsiyyət və cəmiyyət arasında antoqonizmi, yoxsulların və zənginlərin dünyaları arasında olan fərqi əks etdirir. Antiteza üsulu hadisələrin təzadlı mahiyyətini bütün dərinliyi ilə göstərməyə imkan yaradır.

Ədəbiyyat

1. Albalat A. (1923), La formation du style par l' assimilation des auteurs. Paris: Colin, 308.
2. Bernieres L.De. (1995), Corelli's Mandolin. UK: Vintage, 437.
3. Bəylərova A.M. (2007), Azərbaycan bədii dilində sintaktik üslubi vasitələr adlı dissertasiya işi. Bakı, 151.
4. Əfəndiyeva T.Ə. (2001), Azərbaycan ədəbi dilinin üslubi problemləri. Bakı: Elm, 182.
5. Galperin I.R. (1977), Stylistics. Moscow: Higher school, 322.
6. Həsənov H.Ə. (1999), Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları. Bakı: BDU nəşr, 278.
7. https://englishverse.com/poems/hiawatha_iv_hiawatha_and_mudjekeewis
8. <https://www.cliffsnotes.com/literature/p/the-pilgrims-progress/summary-and-analysis/part-1-section-1>
9. <https://www.poetryfoundation.org/poems/43844/she-walks-in-beauty>
10. Kukharenko V.A. (1986), A book of practice in stylistics. Moscow, 144.

11. Балли Ш. (1961), Французская стилистика. Москва: Изд-во иностр. Лит-ры, 394.
12. Белова Г.М. (1970), К вопросу о своеобразии лингвистических средств выражения антитезы в современном французском языке. В кн.: Учен. Зап. Москва, Гос. Пед. Ин-та ин.яз им. М.Тореза, 54, 443-456.
13. Булаховский Л.А. (1954), Ааедение в языкознание, 2, Москва: Учпедгиз, 175.
14. Гельблу Я.И. (1969), К истокам возникновения антонимичных отношений. В кн.: Учен. Зап. Башкир. Гос. ун-та. Уфа, выш.28. Серия филол. Наук., 11/15, 72-87.
15. Головенченко Ф.М. (1964), Введение в литературоведение. Москва: Высшая школа, 318.
16. Кожина М.Н. (1977), Стилистикарусского языка. Москва, Просвещение, 223.
17. Курбатов Х.Р. (1978), Татарская лингвистическая стилистика и поэтика. Москва, Наука, 218.
18. Розенталь Д.Е. (1977), Практическая стилистика русского языка. Изд. Москва: Высшая школа, 316.
19. Сенкевич М.П. (1968), Синтаксико-стилистические средства языка. Москва: Higher school, 114.